

Roman Wróblewski

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0003-0142-9274

Funkcja agitacyjno-propagandowa podziemnych biuletynów zakładowych NSZZ „Solidarność”

Streszczenie

W artykule przedstawiono badania funkcji podziemnych biuletynów zakładowych NSZZ „Solidarność” ze szczególnym uwzględnieniem funkcji agitacyjno-propagandowej, która, zdaniem autora, jest wiodącą w badanym segmencie wydawnictwa. Jako metodę badawczą wybrano analizę zawartości. Posłużyła ona do zbadania cech (funkcji) tekstów opublikowanych w analizowanych czasopismach. Pozwoliła także na zweryfikowanie postawionej hipotezy. Materiałem badań były wybrane tytuły prasy związkowej, która stanowiła poważną część prasy wydawanej nielegalnie w latach 80. ubiegłego stulecia.

Słowa kluczowe: prasa zakładowa, funkcje prasy, NSZZ „Solidarność”, prasa podziemna, analiza zawartości.

Agitation and propaganda function of the NSZZ „Solidarność” underground company bulletins

Abstract

The article presents research on the functions of the NSZZ “Solidarność” underground company bulletins, with particular emphasis on the agitation and propaganda function, which, according to the author, is the leading in the studied publishing segment. Content analysis was chosen as the research method. It was used to examine the features (functions) of texts published in the analysed magazines. It also allowed the verification of the thesis. The research material was selected titles of the trade union press, which constituted a significant part of the press published illegally in the 80s of the last century.

Keywords: company press, press functions, NSZZ “Solidarność”, underground press, content analysis.

Wprowadzenie

W latach 80. ubiegłego wieku nastąpiły istotne zmiany w polskim systemie medialnym: na szeroką skalę pojawiły się wydawnictwa niecenzurowane i niezależne od władzy. Ich początki sięgają połowy lat 70., ale na masową skalę zagościły w przestrzeni

medialnej w roku 1980 wraz z sukcesem strajków sierpniowych. Ich rozwój pozwolił na rozbięcie monopolu informacyjnego oficjalnych środków masowego przekazu i nawet wprowadzenie stanu wojennego nie cofnęło tych zmian. O sile tego procesu mogą świadczyć choćby tytuły opracowań dotyczących drugiego obiegu wydawniczego, które mówią wprost o 'rewolucji'¹.

Można sądzić, że najważniejszym zadaniem niezależnych mediów było złamanie monopolu informacyjnego oficjalnych publikatorów. Jednak media drugoobiegowe były nie tylko przekąźnikami informacji, lecz także specyficznym narzędziem walki politycznej. W tej perspektywie ich zadaniem było zarówno informowanie, jak i, a może nawet przede wszystkim, przekonywanie do „walki z komuną”.

Wydawana w podziemiu prasa NSZZ „Solidarność” zawierała nie tylko informacje. Pojawiały się w niej utwory artystyczne (wiersze), pisano o przemilczanych w oficjalnych środkach przekazu wydarzeniach historycznych. W prasie tej także przekonywano do oporu. Celem tego artykułu jest zweryfikowanie hipotezy, że to właśnie funkcja propagandowa dominuje w wydawanej w podziemiu prasie związkowej.

Badanie zostało przeprowadzone z wykorzystaniem analizy zawartości, która jest:

[...] zespołem różnych technik systematycznego badania strumieni lub zbiorów przekazów, polegającego na możliwie obiektywnym (w praktyce zwykle intersubiektywnym zgodnym) wyróżnianiu i identyfikowaniu ich możliwie jednoznacznie skonkretyzowanych, formalnych lub treściowych, elementów oraz na możliwie precyzyjnym (w praktyce: ilościowym) szacowaniu rozkładu występowania tych elementów i na głównie porównawczym wnioskowaniu, a zmierzającego przez poznanie zawartości przekazów do poznania innych elementów i uwarunkowań procesu komunikacyjnego².

Analiza zawartości jest pomocna przy analizie zbiorów przekazów. W tym przypadku dotyczyła ona zawartości prasy, a konkretnie wybranych numerów czasopism. W nich to zidentyfikowano szukane cechy (funkcje) opublikowanych tekstów, co zostało przedstawione w formie liczbowej i dało pewien uogólniony obraz reprezentowanych w analizowanych periodykach funkcji. Wnioski uzyskane z badań pozwoliły zweryfikować postawioną hipotezę.

¹ J. Błażejowska, *Papierowa rewolucja: z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2010; J. Olszek, *Rewolucja powielaczy: niezależny ruch wydawniczy w Polsce 1976–1989*, Wydawnictwo Trzecia Strona, Warszawa 2015.

² W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983, s. 45.

Prasa zakładowa

Encyklopedia wiedzy o prasie definiuje prasę zakładową jako: „...czasop. wydawane i finansowane przez zakłady pracy, kolportowane po obniżonej cenie lub bezpłatnie, głównie wśród zamkniętego kręgu odbiorców (członków załogi)...”³. Pierwsze czasopisma zakładowe powstały w XIX wieku w Stanach Zjednoczonych. W Polsce pierwszym periodykiem zakładowym było „Echo Chełmka”, które ukazało się w roku 1934. Największy rozwój tego segmentu środków masowego przekazu w naszym kraju nastąpił po II wojnie światowej, w dobie wzmożonej industrializacji, a zwłaszcza w okresie realizacji planu 6-letniego⁴.

Marian Banaszek w artykule *Prasa zakładowa (funkcje, charakterystyka, klasyfikacja i periodyzacja)* zaliczył prasę zakładową do czasopism lokalnych. Jako cechy prasy zakładowej wyróżnił on: „ścisły związek z zakładem i jego załogą, społeczny w znacznej mierze sposób redagowania, niski nakład, rzadka częstotliwość, ograniczony zasięg rozpowszechniania oraz niska cena”⁵. Banaszek zauważył także istnienie podziemnej prasy zakładowej: „W niektórych okresach istniała nawet konspiracyjna prasa zakładowa, opozycyjna zarówno wobec pracodawcy, jak i wobec systemu politycznego”⁶. Co jest istotne z punktu widzenia tematyki tego artykułu.

Pojęcie ‘funkcji’ w prasoznawstwie

Pojęcie ‘funkcji’ w prasoznawstwie nie jest jednoznaczne. Wskazywał na to Walery Pisarek, który pisał:

Spotykamy się z użyciem wyrazu funkcja (zwłaszcza w wyrażeniu funkcja prasy) w znaczeniu: działanie, skutek działania, sposób działania, zakres działania, cel działania (też: przeznaczenie, zadanie do spełnienia), środek działania, motyw działania, a nawet cecha podmiotu działającego⁷.

Funkcją w prasoznawstwie zajmowała się Irena Tetelowska, która oparła się na poglądach Alfreda R. Radcliffe’a-Browna. Według niego funkcja „ma wymiar cząstkowy i wiąże się z konkretną czynnością społeczną. Nie należy jej przy tym rozpatrywać wyłącznie w aspekcie jednostkowym, ale trzeba ją również widzieć w całościowej, strukturalnej skali”⁸. Tetelowska powiązała rozumienie funkcji z podstawowymi pojęciami komunikacyjnymi, takimi jak: nadawca, odbiorca i komunikat. W konsekwencji

³ S. Dzik, *Prasa zakładowa* [hasło] [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 191.

⁴ *Ibidem*, s. 191–192.

⁵ M. Banaszek, *Polska prasa zakładowa (funkcje, charakterystyka, klasyfikacja i periodyzacja)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1993, nr 2, s. 53.

⁶ *Ibidem*, s. 55.

⁷ W. Pisarek, *O pojęciu funkcji w prasoznawstwie*, „Przekazy i Opinie” 1976, nr 4, s. 56.

⁸ Z. Oniszczyk, *Pojęcie funkcji w badaniach nad społecznym oddziaływaniem prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1988, nr 2, s. 42.

wyróżniła funkcje: intencjonalne, nadane i realne (inaczej: pełnione), które odpowiadały trzem etapom komunikowania: projektowaniu, zapisaniu i odczytywaniu⁹.

Funkcja intencjonalna jest związana z nadawcą i mówi o zamiarach, jakie miał nadawca w momencie formułowania swojego przekazu. Funkcje te mogą być ujawnione przez wywiad z nadawcą bądź analizę specjalnych wypowiedzi nadawcy, jakimi mogą być: artykuł programowy, deklaracja ideowa, uchwała partyjna¹⁰.

Funkcja nadana ma charakter potencjalny i odpowiada etapowi zapisania treści w przekaz. Nadawca właśnie do niej dostosował swój przekaz. W badaniu funkcji nadanych pomaga analiza zawartości¹¹.

Funkcja pełniona odpowiada etapowi odbioru przekazu i jest to „rzeczywiste oddziaływanie tegoż przekazu na czytelników, słuchaczy, widzów”¹². Nie jest ona równoznaczna z funkcją nadaną, ponieważ na odbiór wpływa zbyt wiele czynników społecznych oraz różnych innych okoliczności towarzyszących komunikatowi. W określaniu funkcji pełnionej pomocne są badania opinii i postaw odbiorców¹³.

Funkcje prasy zakładowej badała Teresa Turlik-Marecka. Wyniki opublikowała w połowie lat 70., dlatego też odnoszą się one do ówczesnych czasopism zakładowych. Autorka była szczególnie zainteresowana funkcjami założonymi przez dysponenta/nadawcę prasy zakładowej, którym były związki zawodowe, oraz tym, jak intencje nadawcy odbijają się w świadomości redaktorów. Drugim przedmiotem zainteresowania T. Turlik-Mareckiej były funkcje realizowane w wydawanych czasopismach¹⁴.

Funkcje dysponenta badaczka określiła na podstawie uchwały Prezydium CRZZ z 1966 roku (znowelizowanej w 1974 roku):

W świetle tej uchwały zakładowe środki przekazu »... systematycznie informują załogę o problemach produkcji, ekonomiki..., wyrażają opinię załogi w tych sprawach i zwalczają wszelkie ujemne zjawiska w życiu zakładu, są ważnym czynnikiem społecznej krytyki i kontroli. Działalnością swoją przyczyniają się do integracji załóg i kształtowania socjalistycznych stosunków międzyludzkich w zespołach pracowniczych. Wpływają na właściwy stosunek do pracy przez popularyzowanie ludzi dobrej roboty...«¹⁵.

Natomiast to, jak funkcje założone przez dysponenta są realizowane w redakcjach, T. Turlik-Marecka zidentyfikowała, przeprowadzając badania ankietowe.

Za dwa najważniejsze zadania, którym redaktorzy pism przypisują największe znaczenie, można uznać: informowanie załogi oraz prowadzenie przez gazety działalności ideowo-wychowawczej zmierzającej do kształtowania wśród załogi postawy współgospodarza

⁹ I. Tetelowska, *Szkice prasoznawcze*, Kraków 1972, s. 148 [cyt. za: W. Pisarek, *O pojęciu...*, *op. cit.*, s. 63].

¹⁰ *Ibidem*, s. 63–64.

¹¹ *Ibidem*, s. 64.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, s. 65.

¹⁴ T. Turlik-Marecka, *Rola i funkcja prasy zakładowej w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1975, nr 2, s. 53.

¹⁵ *Ibidem*.

zakładu. W następnej kolejności została podkreślona działalność krytyczno-interwencyjna gazet. Natomiast tylko 1/3 odpowiadających na ankietę podjęła próbę szczegółowego określenia celów prasy wskazując na: integrowanie załogi czy mobilizowanie do wykonywania zadań produkcyjnych, inspirowanie do twórczego wysiłku, kształtowanie stosunków międzyludzkich¹⁶.

Najważniejsze zidentyfikowane przez T. Turlik-Marecką zadania prasy zakładowej można przełożyć na funkcje: informacyjną (informowanie załogi), propagandową (działalność ideowo-wychowawcza), interwencyjną (działalność krytyczno-interwencyjna).

Funkcje realizowane przez prasę zakładową badaczka określiła, wykorzystując analizę zawartości. Do czterech najważniejszych problemów poruszanych na łamach prasy zakładowej zaliczyła: „ogólne problemy ekonomiczne zakładu, postęp techniczny i ruch racjonalizatorski, zobowiązania i czyny produkcyjne oraz informacje ekonomiczne o charakterze teoretycznym”¹⁷. Jednak trudno tak zidentyfikowane problemy przełożyć na funkcje.

W konkluzji swoich badań T. Turlik-Małecka stwierdziła, że

istnieje duża zgodność między założonymi przez nadawcę funkcjami wobec prasy zakładowej a interpretacją ich przez poszczególne zespoły redakcyjne. Natomiast dość istotne różnice występują między prezentowanymi opiniami redaktorów o funkcjach prasy zakładowej a faktycznie realizowanymi przez nią zadaniami¹⁸.

Więcej funkcji prasy zakładowej wymienia Marian Banaszak:

Wśród nich do najważniejszych należą: informacyjna, agitacyjno-propagandowa i reklamowa, edukacyjno-wychowawcza, popularyzatorsko-instruktażowa, opiniotwórcza, inspiratorsko-organizacyjna, kontrolna, kulturotwórcza oraz kronikarsko-dokumentacyjna, a także rozrywkowa¹⁹.

Prasa zakładowa NSZZ „Solidarność” i jej funkcje

Biuletyny zakładowe wydawane przez NSZZ „Solidarność” były swego rodzaju kontynuacją segmentu prasy, która, jak wspomniano, miała długie tradycje.

W historii prasy polskiej prasa podziemna lat 80. ubiegłego wieku zajmuje szczególne miejsce. Jako wyróżnik tego szczególnego miejsca najczęściej podaje się dużą liczbę tytułów, które wtedy się ukazywały: w katalogu Biblioteki Narodowej aktualnie jest zarejestrowanych 5957 tytułów²⁰. Wydaje się jednak, że istotne jest również to, co w tej

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, s. 54.

¹⁸ *Ibidem*, s. 55.

¹⁹ M. Banaszak, *Polska prasa...*, *op. cit.*, s. 54.

²⁰ Baza: *Czasopisma polskie niezależne 1976–1990*, <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=22> (dostęp: 19.01.2020).

praszę się ukazywało i jakie funkcje pełniły zawarte w niej treści. Celem tego artykułu jest próba określenia roli i znaczenia funkcji agitacyjno-propagandowej w specyficznym wycinku segmentu prasy podziemnej, tj. biuletynach zakładowych nielegalnego wtedy związku.

Spośród pism zakładowych NSZZ Solidarność najsłynniejszy był „Strajkowy Biuletyn Informacyjny »Solidarność«”, którego pierwszy numer ukazał się 23 sierpnia 1980 roku podczas strajków w Stoczni Gdańskiej im. Lenina²¹. Było to jednak dość specyficzne pismo zakładowe, gdyż jego znaczenie znacznie wykraczało poza Stocznice. Wokół nowych numerów biuletynu skupiała się nie tylko strajkująca załoga:

Pismo rozwożono po stoczni wózkami akumulatorowymi i rozdawano strajkującym, na poszczególne wydziały, osobom zgromadzonym przy bramie nr 2 (zarówno mieszkańcom, jak i turystom) oraz delegatom i osobom przebywającym w sali BHP. Pismo zawsze otrzymywały do przekazania strażnicy na murach. Zarówno osoby spod bramy, jak i delegaci dostarczali pismo do swoich zakładów pracy czy znajomym. Dużo egzemplarzy dawano kolejarzom mijającym »Stocznice«, którzy jechali w głąb kraju i przekazywali pismo dalej²².

Wzorem „Strajkowego Biuletynu Informacyjnego »Solidarność«” inne komisje zakładowe, wraz z rozpoczęciem działalności, przystępowały do wydawania pism zakładowych, które zgodnie z Ustawą z 31 lipca 1981 roku o kontroli publikacji i widowisk zostały zwolnione od kontroli cenzury jako biuletyny do użytku wewnętrznego²³.

Grupa czasopism zakładowych obejmowała znaczącą liczbę tytułów prasy niezależnej i nielegalnej lat 80. Na podstawie zestawienia przygotowanego przed Joannę Bachtin z Biblioteki Narodowej możemy stwierdzić, że kategoria ta obejmowała ponad tysiąc tytułów („S” zakładowa – 1120 tytułów)²⁴. Jeżeli wziąć po uwagę liczbę prawie sześciu tysięcy wszystkich tytułów, jest to znaczna ich część.

Literatura przedmiotu dotycząca prasy niezależnej/podziemnej lat 80. ubiegłego wieku zawiera próby określenia funkcji tych czasopism. W. Polak pisze: „W pierwszych tygodniach stanu wojennego w pismach zakładowych dominują informacje. Wynikało to z konieczności przełamania blokady informacyjnej narzuconej przez władze”²⁵. W słowach tych jest wyraźnie wskazana funkcja informacyjna biuletynów zakładowych początku stanu wojennego.

²¹ K. Knoch, „Strajkowy Biuletyn Informacyjny Solidarność” [w:] *Media Business Culture/ Media Biznes Kultura*, t. 2, *Social and political role of the media/ Społeczna i polityczna rola mediów*, red. M. Łosiewicz, A. Ryłko-Kurpiewska, TrueSign–Novae Res, Kinvara, Co. Galway–Gdynia 2015, s. 171.

²² *Ibidem*, s. 173.

²³ W. Polak, *Niezależne i podziemne pisma zakładowe w latach 1980–1989* [w:] *Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL*, red. M. Marcinkiewicz, S. Ligarski, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Szczecinie 2010, s. 73–74.

²⁴ R. Wróblewski, *Charakterystyka liczbowa prasy niezależnej z lat 1976–1990* [w:] *Papierem w system... op. cit.*, s. 156, 170.

²⁵ W. Polak, *op. cit.*, s. 76.

W wydawnictwie *Prasa zakładowa NSZZ Solidarność w latach 1980–1989*²⁶ wymienione są trzy funkcje prasy zakładowej:

- funkcja informacyjna – w początkach funkcjonowania prasy zakładowej nowego związku informowano między innymi o zasadach tworzenia komisji zakładowych;
- funkcja edukacyjna – odnosiła się do zasad funkcjonowania organizacji związkowych, o prawach i obowiązkach związkowców; o najnowszej historii Polski, zasadach ekonomii;
- funkcja propagandowa – szczególnie widoczna w czasie zaostrzających się konfliktów Związku z ówczesną władzą, składają się na nią materiały polemiczne z tezami oficjalnej propagandy²⁷.

Funkcje prasy podziemnej określał także R. Wróblewski w artykule *Funkcje prasy podziemnej*. Są one następujące:

- informacyjna (dostarczanie informacji i przełamywanie monopolu informacyjnego mediów oficjalnych);
- agitacyjno-propagandowa (związana z mobilizowaniem do akcji protestacyjnych, strajków, manifestacji i innych form oporu społecznego, propagowaniem postaw sprzeciwu wobec władzy);
- kulturotwórcza (popularyzowanie wytworów artystycznych, które głównie ze względów cenzuralnych nie mogły być opublikowane w pierwszym obiegu wydawniczym);
- edukacyjna (widziana w dwóch aspektach: edukacyjnym jako walka z „białymi plamami” w historii oraz instruktazowym – porady dotyczące prowadzenia działalności konspiracyjnej czy zachowania się po zatrzymaniu przez milicję lub Służbę Bezpieczeństwa)²⁸.

Podstawą do ich określenia była klasyfikacja funkcji UNESCO²⁹ oraz uwzględnienie zewnętrznych czynników funkcjonowania prasy podziemnej, do których autor zaliczył:

- instytucjonalne ograniczenia w przepływie informacji;
- powstanie sytuacji konfliktu społecznego;
- zakaz działalności partii i organizacji politycznych, stowarzyszeń, związków zawodowych;
- powstanie najczęściej w drodze samoorganizacji grup kontestujących narzucony porządek polityczny;
- negatywny stosunek do publikowania w mediach oficjalnych³⁰.

Przeprowadzone badania bazowały na analizie tych ostatnich wyróżnionych funkcjach, a więc: informacyjnej, agitacyjno-propagandowej, edukacyjnej i kulturotwórczej.

²⁶ *Zamiast wstępu* [w:] *Prasa zakładowa NSZZ Solidarność w latach 1980–1989*, Stowarzyszenie Wolnego Słowa, Warszawa 2010, s. 2–7.

²⁷ *Ibidem*, s. 6–7.

²⁸ R. Wróblewski, *Funkcje prasy podziemnej* [w:] *Teorie komunikacji i mediów 1*, red. M. Graszewicz, J. Jastrzębski, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2009, s. 333–341.

²⁹ Z. Oniszczyk, *op. cit.*, s. 47–48.

³⁰ R. Wróblewski, *Funkcje...*, *op. cit.*, s. 338.

Materiał badań

Do analizy wybrano dwa czasopisma, które spełniają kryteria prasy zakładowej, czyli głównym adresatem była załoga jednego, wybranego zakładu pracy, dysponentem zaś periodyku jest najczęściej komórka związkowa z tego zakładu. Czasopisma te to: wydawana we Wrocławiu „Solidarność Elwro”³¹ oraz gdańska „Rozwaga i Solidarność”³².

Dodatkowo przeanalizowano także wydawany w Warszawie „Tygodnik Mazowsze”, który był skierowany do innej grupy odbiorczej niż czasopisma zakładowe. One miały grupę odbiorczą przede wszystkim w zakładach pracy, „Tygodnik Mazowsze” zaś był czasopismem ogólnopolskim skierowanym do szerokiego, nie tylko pracowniczego czy związkowego, odbiorcy³³. Wydaje się, że takie porównanie może być o tyle cenne, że pozwoli na wskazanie szczególnych cech wyróżniających funkcje prasy zakładowej na tle czasopisma ogólnopolskiego.

Do analizy zawartości wybrano próbę losową każdego tytułu. Z dostępnych w Bibliotece Zakładu Narodowego im Ossolińskich we Wrocławiu wylosowano z każdego rocznika jeden numer czasopisma. W przypadku „Rozwagi i Solidarności” były to następujące numery: 7/83 (30.01.1983), 24 (maj 1984), 36 (czerwiec 1985), 54 (październik 1986), 60 (kwiecień 1987), 81 (9.05.1988 poniedziałek godz. 19.00), 110 (10.02.1989). W przypadku „Solidarności Elwro” wylosowano numery: 1 (27.08.1982), 2/32 (17.01.1983), 25/93 (25.06.1984), 11/126 (11.03.1985), 11/153 (30.06.1986), 15/176 (15.11.1987), 4/182 (18.04.1988), 8/204 (17.04.1989). Z numerów „Tygodnika Mazowsze” wylosowano numery: 8 (31.03.1982), 57 (14.07.1983), 109 (6.12.1984), 123 (28.03.1985), 154 (16.01.1986), 211 (13.05.1987), 264 (21.09.1988), 288 (5.04.1989).

Metoda badawcza

Każdy numer czasopisma jest zbiorem tekstów, dlatego też w badanych tytułach analizowano poszczególne teksty. Pojęcie ‘tekstu’ rozumiem za Jerzym Bartmińskim, który przyjął, że

³¹ „Solidarność Elwro” periodyk ukazujący się od 28 sierpnia 1982 roku (wcześniej funkcjonował jako „Informator NSZZ „Solidarność”) wydawany w Zakładach Elektromechanicznych Mera-Elwro we Wrocławiu. 31.08.1988 roku redakcja została uhonorowana Dolnośląską Nagrodą „Solidarności” dla najdłużej nieprzerwanie wydawanego pisma zakładowego (Sz. Rudka, *Poza cenzurą. Wrocławska prasa bezdebitowa 1973–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 2001, s. 284–287).

³² „Rozwaga i Solidarność», podtytuł: »Biuletyn Tajnej Komisji Zakładowej NSZZ ‘Solidarność’ w Stoczni Gdańskiej«, pismo wydawane 12 IX 1982–31 III 1989 w Gdańsku przez członków TKZ »S« Stoczni Gdańskiej im. Lenina. [...] Poruszano kwestie związkowe, piętnowano osoby popierające władzę komunistyczną, prowadzono kronikę represji, publikowano dokumenty wydawane przez władze »S«” [...] („Rozwaga i Solidarność” [hasło] *Encyklopedia Solidarności*, t. 1, Oficyna Wydawnicza Volumen, Instytut Pamięci Narodowej – Stowarzyszenie Pokolenie Warszawa–Katowice 2010, s. 396).

³³ Więcej o „Tygodniku Mazowsze” [w:] J. Olszek, *Podziemne dziennikarstwo*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2018.

[...] tekst jest to ponadzdaniowa jednostka językowa, makroznak, mający określone nacechowanie gatunkowe i stylowe (*kwantyfikator tekstu*), poddający się całościowej interpretacji semantycznej i komunikatywnej, wykazujący integralność strukturalną oraz spójność semantyczną i podlegający wewnętrznemu podziałowi semantycznemu [...] ³⁴.

W prasie w funkcji delimitatorów tekstów najczęściej są używane nagłówki, podpisy pod tekstem, szersze odstępy między tekstami czy linie.

Analiza pojedynczego tekstu pozwalała na określenie jego funkcji.

Funkcja informacyjna

Tę funkcję wypełniają teksty z rodzaju informacyjnego, który „realizuje podstawowe zadanie mediów (komunikacji masowej), jakim jest publiczne informowanie o aktualnych wydarzeniach” ³⁵. W rodzaju informacyjnym mieszczą się między innymi: wzmianka, notatka, zapowiedź, sprawozdanie, relacja, życiorys ³⁶. Przykładowe teksty z analizowanych czasopism spełniające funkcję informacyjną:

Szczecin. Międzyzakładowy Komitet Strajkowy 12 IX przekształcił się w Międzyzakładowy Komitet Organizacyjny „S” Regionu Pomorza Zachodniego. Przewodniczącym wybrany został Edward Radziejewicz, dotychczasowy szef MKS-u. MKO uruchomił punkt informacyjny dla zainteresowanych tworzeniem struktur „S” w swoich zakładach.

W szczecińskim oddziale Przedsiębiorstwa Hurtu Spożywczego (ok. 500 pracowników) 17 IX powstał Komitet Organizacyjny. Akces do „S” zgłosiło ponad 60 osób, zbierane są dalsze podpisy ³⁷.

Żywność jest drugim po węglu źródłem dewiz PRL. W ub.r. sprzedano jej za 938 mln \$ /1 1981 r. za 642 mln \$/. Najważniejszym importerem są kraje EGW /60%/, a zwłaszcza RFN /210 mln \$ rocznie/, Włochy /68 mln \$/, Wielka Brytania i Francja ³⁸.

³⁴ J. Bartmiński, *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej* [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 17.

³⁵ K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, *Rozdział I. Podstawowe pojęcia oraz problemy dotyczące rodzajów i gatunków dziennikarskich* [w:] K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, *Gatunki dziennikarskie. Teoria. Praktyka. Język*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006, s. 27.

³⁶ K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, *Rozdział II. Gatunki informacyjne* [w:] *ibidem*, s. 36–84.

³⁷ *Szczecin* [informacja], „Tygodnik Mazowsze” 21.09.1988, nr 264, 21 IX 1988, s. 1.

³⁸ *Wiadomości z bliska i z daleka*, „Rozwaga i Solidarność”, październik 1986, nr 54, s. 4.

Funkcja agitacyjno-propagandowa

Funkcja ta jest widoczna w tekstach, w których są apele, wezwania do różnorodnych działań. Sama propaganda „jest komunikowaniem pewnego punktu widzenia, mającym na celu skłonienie odbiorcy do »dobrowolnego« przyjęcia tego punktu widzenia za swój”³⁹. W tekstach, które realizują funkcję agitacyjno-propagandową, nie tylko przekonuje się odbiorców do pożądanego przez nadawców postępowania, lecz także służą one do krzewienia poglądów i wpływania na świadomość odbiorców. Przykładem tekstu, który pełni funkcję agitacyjno-propagandową, jest *Apel* Redakcji „Solidarności Elwro”, który został zamieszczony w numerze 1. z 27.08.1982 roku. Można w nim przeczytać:

Jedną z możliwości pokrzyżowania planów delegalizacji »Solidarności« jest powszechne zmanifestowanie naszej woli, naszych dążeń do utrzymania niezależnych związków zawodowych.

Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ »Solidarność« organizuje w dniu 31 sierpnia ogólnopolskie pokojowe manifestacje uliczne. [...] Jeżeli chcemy uratować nasz Związek, musimy wszyscy ten apel podjąć⁴⁰.

Funkcja edukacyjna

Opiera się ona na przekazywaniu wiedzy. W jej zakres wchodzi więc wszelkiego rodzaju nauczanie, instruowanie. Funkcję edukacyjną spełniają także teksty przypominające o ważnych dla nadawców wydarzeniach historycznych, zwłaszcza o tych, które w oficjalnej prasie nie były wspomniane lub były przekłamywane. Przykładem takiego tekstu może być *Kwiecień – miesiąc pamięci narodowej. Jest więcej niż jeden Katyń*, w „Rozwadze i Solidarności”. Można w nim przeczytać:

W trzech obozach: Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie internowano ok. 14.500 polskich oficerów, którzy w wyniku napadu na Polskę w 1939 r. znaleźli się w rękach sowieckich. Z 4.500 więźniów Kozielska, ok. 200 przeniesiono potem do obozu w Griażowcu, skąd – po zwolnieniu w 1941 r. – dostali się do Armii Polskiej w ZSRR. Pozostałych – przynajmniej 4.143 – rozstrzelano w Katyniu [...]⁴¹.

³⁹ Zob.: A.R. Pratkanis, M.E. Turner, *Persuasion and democracy: Strategies for increasing deliberative participation and enacting social change*, „Journal of Social Issues” 1996, nr 52, s. 187–205; J.M. Sproule, *Channels of propaganda*, Bloomington, IN, EDINFO 1994; J.M. Sproule, *Propaganda and democracy: The American experience of media and mass persuasion*, New York, Cambridge University Press 1997 [cyt. za:] A. Pratkanis, E. Aronson, *Wiek propagandy*, przeł. J. Radzicki, M. Szuster, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 17.

⁴⁰ Redakcja, *Apel*, „Solidarność Elwro” 27.08.1982, nr 1, s. 1.

⁴¹ W.W.K., *Kwiecień – miesiąc pamięci narodowej. Jest więcej niż jeden Katyń*, „Rozwaga i Solidarność” kwiecień 1987, nr 60, s. 1.

Funkcja kulturotwórcza

Jej wyrazem było upowszechnianie w wydawnictwach niezależnych wytworów kultury i sztuki. Jest ona realizowana na przykład poprzez publikację utworów literackich. Przykładem może być *Piosenka kolportera bibuły*, który to wiersz został wydrukowany w „Tygodniku Mazowsze”⁴².

W analizie zawartości oprócz czterech funkcji podstawowych uwzględniono także sytuacje, w których nie udało się określić tylko jednej funkcji dla analizowanego tekstu. Z tego też względu powstały kategorie funkcji łączonych: informacyjno-propagandowa, propagandowo-edukacyjna, propagandowo-kulturotwórcza.

Przykładowym tekstem, który można zakwalifikować do jednej z kategorii funkcji łączonych, jest *Na 193 Rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja*⁴³. Składa się on z dwóch części. W pierwszej jest zarysowana historia uchwalenia Konstytucji 3 Maja, w drugiej zaś znajduje się apel kilku tajnych organizacji związkowych oraz społecznych o uczczenie tego święta:

Ucznijmy ten dzień odświętnym ubiorem, modlitwami w kościołach i domach, składaniem kwiatów w miejscach pamięci narodowej, a przede wszystkim głęboką refleksją nad naszą polską tradycją, która powinna być busolą w trudnościach dnia dzisiejszego⁴⁴.

Pierwsza część tego tekstu spełnia wymagania funkcji edukacyjnej, druga zaś agitacyjno-propagandowej, dlatego też jedynym rozwiązaniem takiego połączenia jest zakwalifikowanie tego tekstu do kategorii propagandowo-edukacyjnej.

Oczywiście trudno jest określić jedną funkcję dla danego tytułu czy numeru czasopisma. Zwykle każdy numer jest zbiorem różnych tekstów, które pełnią różne funkcje, zatem analiza zawartości pozwoli określić różne funkcje w analizowanym numerze/tytułe. Po określeniu funkcji każdego tekstu mierzono jego powierzchnię w cm², co pozwoliło określić, ile miejsca zajmuje tekst o określonej funkcji. Następnie sumowano wyniki. Na tej podstawie można było określić, jaką powierzchnię w badanym numerze zajmują teksty o określonej funkcji.

Reasumując, metodologia badań opierała się na kilku etapach:

- określeniu funkcji pojedynczego tekstu;
- zmierzeniu jego powierzchni;
- zsumowaniu wyników dla każdego zbadanego numeru;
- zsumowaniu wyników wszystkich badanych numerów danego tytułu.

⁴² [Joanna Szczęsna] *Piosenka kolportera bibuły*, „Tygodnik Mazowsze” 31.03.1982, nr 8, s. 1.

⁴³ *Na 193 Rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja*, „Rozwaga i Solidarność”, maj 1984, nr 24, s. 1–5.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 5.

Tabela 1. Powierzchnia tekstów według pełnionej funkcji

Nazwy funkcji	„Rozwaga i Solidarność”		„Solidarność Elwro”		„Tygodnik Mazowsze”	
	Powierzchnia (cm ²)	Udział procentowy w analizowanym tytule	Powierzchnia (cm ²)	Udział procentowy w analizowanym tytule	Powierzchnia (cm ²)	Udział procentowy w analizowanym tytule
Funkcja informacyjna	2180,25	17,57%	957	11,15%	6702,75	42,08%
Funkcja agitacyjno-propagandowa	3141	25,31%	4758,75	55,45%	3219,75	20,22%
Funkcja edukacyjna	352,5	2,84%	674,5	7,86%	0	0,00%
Funkcja kulturotwórcza	85,5	0,69%	434,25	5,06%	54	0,34%
Funkcja informacyjno-propagandowa	4448	35,84%	1757,5	20,48%	4937,5	31,00%
Funkcja propagandowo-kulturotwórcza	0	0,00%	0	0,00%	796,25	5,00%
Funkcja propagandowo-edukacyjna	2203,5	17,75%	0	0,00%	217	1,36%
SUMA	12410,75	100,00%	8582	100,00%	15927,25	100,00%

Źródło: badania własne.

W tabeli 1 oprócz powierzchni liczonej w centymetrach kwadratowych uwzględniono również udział procentowy w całości analizowanych tekstów danego tytułu. Wydaje się to konieczne, ze względu na to, że czasopisma nielegalne miały różny format i różną objętość. Różnice formatu są widoczne nawet w obrębie jednego tytułu, na pewno nr 7 „Rozwagi i Solidarności” ma format A4, zaś już numery 36, 54, 60 i 9/81 są formatu A5; z kolei następny analizowany numer (110) – jest znów formatu A4. Różnice objętości również dotyczą tego tytułu, na przykład numer 7 „Rozwagi i Solidarności” miał objętość prawie 9 stron (prawie, bo strona 9 nie jest cała zadrukowana), natomiast inne numery tego samego tytułu miały 4 strony druku. Różnice formatów dotyczą także porównania między tytułami: jak wspomniano wcześniej „Rozwaga i Solidarność” była drukowana w różnym formacie, zaś „Solidarność Elwro” była drukowana regularnie na formacie A4 i miała objętość dwóch stron. Zmiany formatu czasopism wynikały oczywiście z praktyki drukarstwa podziemnego. Wpływał na nią dostęp do papieru lub druk w różnych drukarniach. Z tego też powodu przełożenie powierzchni obliczonych w centymetrach kwadratowych na udziały procentowe było uzasadnione.

Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że potwierdziła się postawiona hipoteza, iż w prasie zakładowej nielegalnej Solidarności dominuje funkcja agitacyjno-propagandowa. Zsumowane wyniki uzyskane w analizie „Rozwagi i Solidarności” oraz „Solidarności Elwro” pokazują, że teksty o funkcji agitacyjno-propagandowej zajmują największą

powierzchnię nie tylko mierzoną w centymetrach kwadratowych, lecz także w udziale w całości badanego korpusu: suma powierzchni tekstów agitacyjno-propagandowych obu czasopism zakładowych wynosi 7899,75 cm², co daje w przeliczeniu na procenty powierzchni 37%, czyli ponad jedna trzecia powierzchni tych czasopism jest poświęcona na przekonywanie i agitację.

Wynik ten jest nawet wzmocniony danymi uzyskanymi w przypadku funkcji łączonej, jaką jest funkcja informacyjno-propagandowa. W przypadku „Rozwagi i Solidarności” ona właśnie dominuje, gdyż teksty ją reprezentujące zajmują 4448 cm², czyli ponad 35% badanej powierzchni tytułu. W „Solidarności Elwro” wskaźnik dla tej funkcji sytuuje ją na drugim miejscu w hierarchii – jest to wynik 1757,5 cm² powierzchni analizowanych tekstów, co daje wskaźnik procentowy 20,48%. Największą powierzchnię w tym tytule zajmują teksty o funkcji agitacyjno-propagandowej i jest to ponad połowa badanej powierzchni (4758,75 cm²; 55,45%).

Uwzględnienie w interpretacji wyników funkcji informacyjno-propagandowej wzmocnia dominację funkcji agitacyjno-propagandowej, bowiem jak wspomiano wcześniej, teksty określone jako informacyjno-propagandowe zawierają zarówno elementy informacyjne, jak i agitacyjno-propagandowe. Podobnie jest w przypadku kolejnych funkcji łączonych: propagandowo-educacyjnej i propagandowo-kulturotwórczej. W nich również pojawia się element propagandowy, który można interpretować jako wzmocnienie obecności agitacji i propagandy w analizowanych tytułach.

Oprócz czasopism związkowych analizie był poddany „Tygodnik Mazowsze”, w którym najwięcej miejsca zajmują teksty o funkcji informacyjnej (6702,75 cm²; 42,08%). Teksty jednoznacznie określone jako agitacyjno-propagandowe mają powierzchnię 3219,75 cm², co stanowi ponad 20% powierzchni wszystkich mierzonych tekstów. Więcej miejsca zajmują nie tylko teksty informacyjne, lecz także teksty o funkcji łączonej informacyjno-propagandowej (4937,5; 31%). W tym miejscu również należy zwrócić uwagę na to, że funkcja ta łączy informacyjność i propagandowość określanych nią tekstów i w interpretacji wzmocnia funkcje podstawowe, czyli informacyjną i agitacyjno-propagandową.

Dominacja funkcji agitacyjno-propagandowej w czasopismach zakładowych może być charakterystyczną cechą tego segmentu prasy niezależnej. Wynika to również z porównania do „Tygodnika Mazowsze”, który to był, jak się wydaje, redagowany dla innego niż prasa zakładowa odbiorcy. Odbiorcami czasopism zakładowych byli głównie robotnicy, do których odwoływali się działacze zdelegalizowanego związku. Choć trzeba przyznać, że egzemplarze periodyków zakładowych rozchodziły się w kolportażu także poza zakładami pracy. Odbiorcami „Tygodnika Mazowsze” były znacznie szersze kręgi społeczne, co przejawiało się choćby we wspomnianym wcześniej wysokim nakładzie oraz ogólnopolskim zasięgu⁴⁵.

⁴⁵ Średni nakład „Tygodnika Mazowsze” wynosił około 50 tysięcy egzemplarzy, co było efektem tego, że pismo drukowano w systemie rozproszonym (w wielu drukarniach) [J. Olszsek, *Pozdziemne...*, op. cit., s. 262–263].

Uzyskane wyniki są także świadectwem sytuacji ostrego konfliktu politycznego, jaki rozgrywał się w latach 80. ubiegłego wieku w Polsce. I właśnie ta sytuacja miała swoje odzwierciedlenie w treści wydawnictw zakładowych. Zakłady pracy były swego rodzaju „linią frontu”, bo przecież to właśnie strajki w zakładach pracy spowodowały powstanie niezależnych związków zawodowych w roku 1980. Siła nowych i niezależnych związków opierała się głównie na licznych organizacjach zakładowych.

Można oczekiwać, że w innych segmentach prasy niezależnej może być inna hierarchia funkcji. Funkcja kulturotwórcza zapewne dominuje w drugoobiegowych czasopismach literackich, ale oprócz tekstów, które wypełniają kryteria tej funkcji, pojawiają się w nich też teksty inne, o czym wspomina Dobrochna Dabert:

Periodyki literackie nie ograniczały się jedynie do podejmowania specjalistycznej tematyki. Wykraczanie bezdebitowych czasopism poza założony profil stało się drugoobiegową praktyką. Poczowano się bowiem do obowiązku publikowania dokumentów solidarnościowych, przejętych materiałów partyjnych czy esbeckich. Nierzadko oddawano łamy doraźnej publicystyce⁴⁶.

Przeprowadzona analiza i uzyskane w jej efekcie wyniki pozwalają stwierdzić, że czasopisma zakładowe nielegalnie działającej w latach 80. „Solidarności” zajmowały się głównie propagowaniem pożądanых przez nadawców postaw i poglądów. Kwestie związane z informowaniem, edukacją czy kulturą były na dalszym planie ich działalności wydawniczej.

Bibliografia

- Banaszek M., *Polska prasa zakładowa (funkcje, charakterystyka, klasyfikacja i periodyzacja)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1993, nr 2, s. 53–68.
- Bartmiński J., *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej* [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998.
- Błażejowska J., *Papierowa rewolucja: z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2010.
- Dabert D., *Między wizją a spełnieniem. Profile ideowe i artystyczne czasopism literackich w drugim obiegu wydawniczym 1982–1989*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- Encyklopedia Solidarności*, t. 1, red. M. Łątkowska, Oficyna Wydawnicza Volumen–Instytut Pamięci Narodowej Warszawa–Stowarzyszenie Pokolenie, Katowice 2010.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

⁴⁶ D. Dabert, *Między wizją a spełnieniem. Profile ideowe i artystyczne czasopism literackich w drugim obiegu wydawniczym 1982–1989*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2014, s. 8.

- Knoch K., „*Strajkowy Biuletyn Informacyjny Solidarność*” [w:] *Media Business Culture/Media Biznes Kultura*, t. 2, *Social and political role of the media/ Społeczna i polityczna rola mediów*, red. M. Łosiewicz, A. Ryłko-Kurpiewska, TrueSign–Novae Res, Kinvara, Co. Galway–Gdynia 2015.
- Olaszek J., *Podziemne dziennikarstwo*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2018.
- Olaszek J., *Rewolucja powielaczy: niezależny ruch wydawniczy w Polsce 1976–1989*, Wydawnictwo Trzecia Strona, Warszawa 2015.
- Oniszczyk Z., *Pojęcie funkcji w badaniach nad społecznym oddziaływaniem prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1988, nr 2, s. 41–52.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983.
- Pisarek W., *O pojęciu funkcji w prasoznawstwie*, „Przekazy i Opinie” 1976, nr 4, s. 56–71.
- Polak W., *Niezależne i podziemne pisma zakładowe w latach 1980–1989* [w:] *Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL*, red. M. Marcinkiewicz, S. Ligarski, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Szczecinie 2010.
- Prasa zakładowa NSZZ Solidarność w latach 1980–1989*, red. T. Truskawa, Stowarzyszenie Wolnego Słowa, Warszawa 2010.
- Pratkanis A., Aronson E., *Wiek propagandy*, przekł. J. Radzicki, M. Szuster, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Rudka Sz., *Poza cenzurą. Wrocławska prasa bezdebitowa 1973–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 2001.
- Turlik-Marecka T., *Rola i funkcja prasy zakładowej w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1975, nr 2, s. 51–56.
- Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W., *Gatunki dziennikarskie. Teoria. Praktyka. Język*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
- Wróblewski R., *Charakterystyka liczbowa prasy niezależnej z lat 1976–1990* [w:] *Papierem w system. Prasa drugoobiegowa w PRL*, red. M. Marcinkiewicz, S. Ligarski, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Szczecinie 2010.
- Wróblewski R., *Funkcje prasy podziemnej* [w:] *Teorie komunikacji i mediów 1*, red. M. Grażewicz, J. Jastrzębski, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2009.